

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دفتر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پس از بررسی مستندات کنگره، با توجه به جایگاه علمی برگزارکنندگان و کارگروه مربوط به آن، سطح علمی و پژوهشی چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی را تایید کرد. این موضوع طی نامه‌ای به شماره ۱۳۹۵۶۸ مورخ ۱۳۹۵/۰۷/۰۳ به اطلاع شورای سیاست‌گذاری کنگره رسیده است.

**مجموعه مقالات
چهارمین کنگره بین المللی
علوم انسانی اسلامی**

کمیسیون تخصصی اقتصاد اسلامی

اسامی هیئت داوران

کمیسیون «اقتصاد اسلامی» رئیس کمیسیون: دکتر محمدعلی متفکرآزاد

اسامی داوران به ترتیب حروف الفبا:

- حبیب آقاجانی: استادیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- محمد مهدی برقی اسگویی: دانشیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- احمد جعفری صمیمی: استاد دانشکده اقتصاد و علوم اداری دانشگاه مازندران
- علیرضا جلیلی مرند: دکتری اقتصاد دانشگاه تبریز
- سیدرضا حسینی: استادیار گروه اقتصاد پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- رضا رنج پور: دانشیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- حسن سبحانی: استاد اقتصاد دانشگاه تهران
- سکینه سجودی: استادیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- محمدرضا سلمانی بی شک: استادیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- سیدکمال صادقی: دانشیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- حسین صمصامی: استادیار دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی
- ناصر صنوبر: دانشیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- محمد مهدی عسگری: دانشیار دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
- سعید علیزاده: استادیار دانشکده الهیئت و علوم اسلامی دانشگاه تبریز
- حسین عیوضلو: دانشیار دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
- زهرا کریمی تکاملو: دانشیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- محمدعلی متفکرآزاد: استاد دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه تبریز
- سید جمال الدین محسنی زنوزی: استادیار گروه علوم اقتصادی دانشگاه ارومیه
- سید عباس موسویان: استاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

سرشناسه	کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی (چهارمین : ۱۳۹۶ : تهران)
عنوان و نام پدیدآور	International Conference on Islamic Humanities (4th : 2017 : Tehran)
در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی : حامیان برگزاری کنگره مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا ... [و دیگران]. :	مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی/نویسندگان جمعی از نویسندگان مقاله ویراستار مرتضی طباطبایی.
مشخصات نشر	تهران: آفتاب توسعه، ۱۳۹۸ -
مشخصات ظاهری	ج ۱۰ :
شابک	شابک : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۳۳ : ج ۳ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۴۰ : ج ۴ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۴۰ : ج ۵ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۵۷ : ج ۶ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۶۴ : ج ۷ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۷۱ : ج ۸ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۷۸ : ج ۹ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۹۵ : ج ۱۰ :
وضعیت فهرست نویسی	فیبا :
یادداشت	کتابنامه .
مندرجات	ج ۱ : ۱. کمیسیون تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی. - ج ۲. کمیسیون تخصصی فلسفه و روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی. - ج ۳. کمیسیون تخصصی مدیریت اسلامی. - ج ۴. کمیسیون تخصصی علوم سیاسی اسلامی. - ج ۵. کمیسیون تخصصی اقتصاد اسلامی. - ج ۶. مقالات کمیسیون تخصصی تمدن نوین اسلامی. - ج ۷. مقالات کمیسیون تخصصی روان‌شناسی اسلامی. - ج ۸. مقالات کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی. - ج ۹. مقالات کمیسیون تخصصی فقه و حقوق اسلامی. - ج ۱۰. مقالات کمیسیون تخصصی ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی. -
موضوع	علوم انسانی(اسلام) -- کنگره‌ها
موضوع	Humanities (Islam) -- Congresses :
موضوع	علوم انسانی -- کنگره‌ها
موضوع	Humanities -- Congresses :
شناسه افزوده	مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا
رده بندی کنگره	BP۲۳۲ :
رده بندی دیویی	۲۹۷/۴۸۵ :
شماره کتابشناسی ملی	۵۹۴۰۳۹۸ :

مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

جلد پنجم | کمیسیون تخصصی اقتصاد اسلامی

ناشر: انتشارات آفتاب توسعه (ناشر آثار مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا)

نویسندگان: جمعی از نویسندگان مقاله در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

ویراستار: مرتضی طباطبایی

طراحی جلد: سید ایمان نوری نجفی

صفحه آرایی: یوسف بهرخ

نوبت و سال انتشار: نخست، بهار ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ دوره

شابک دوره: ۹-۶۸-۶۸۶۷-۷۸۶۴-۹۷۸

شابک: ۰-۷۴-۷۸۶۷-۷۸۶۴-۹۷۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی ناشر: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان کشوردوست، کوچه نوشیروان،

پلاک ۲۶، طبقه چهارم، مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا

کد پستی: ۱۳۱۶۷۳۴۴۵۸

تلفکس: ۰۹۰۵۶۰۶۶۴

www.sccsr.ac.ir

پایگاه اینترنتی:

info@sccsr.ac.ir

رایانامه:

فهرست مطالب

کمیسیون تخصصی اقتصاد اسلامی

۹	بررسی و مقایسه صکوک انتفاعی با قراردادهای تأمین مالی مشابه در اقتصاد متعارف
زانا مظفری، محمدعلی متفکرآزاد، سید مهدی موسویان، خاطره علی لو
۳۳	تبیین جوهره اندیشه شهید بهشتی در باب عدالت اجتماعی
علی مصطفوی ثانی
۵۹	ماهیت عادلانه اقتصاد «اثباتی»؛ تقریری از کارکرد علم اقتصاد
محمدجواد رضائی، مهدی موحدی بکنظر
۸۱	تبیین لزوم نگاه فرآیندی به تولید علم اقتصاد متناسب با جامعه مسلمین و تبیین
جایگاه سرمایه علمی حوزوی و دانشگاهی در آن
وحید ارشادی
۱۱۱	اقتصاد، اعتباریات و مسئله اخلاق
عبدالحمید معرفی محمدی
۱۴۵	ارائه نهاد پیشنهادی برای ساماندهی و عملیاتی کردن سیاست مالیاتی زکات در کشور
جعفر کوشکی فروشانی

- ۱۷۱ مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا علیه السلام
روح‌الله داوری، محمدجواد رضایی
- ۱۸۹ ارائه الگوی یک‌پارچه‌سازی نظام منابع مالی اسلامی و مالیات‌های متعارف در ایران
(جمع‌آوری و مصرف منطقه‌ای در ماتریس سه بعدی ولی فقیه، منطقه و وظایف)
عبدالمحمد کاشیان، احمد شعبانی
- ۲۱۹ ترتیبات خلق پول عادلانه
سیدمهدی حسینی دولت‌آبادی
- ۲۳۵ دلالت‌هایی از اشتراکات کشفی در مکاتب فکری علم اقتصاد
محمدمهدی مجاهدی مؤخر، محمود عیسوی
- ۲۵۳ بحران‌های سیستمی در اقتصاد سیاسی ایران و راه برون‌رفت از آن
عبدالحمید معرفی محمدی، محمدرضا حیدری
- ۲۷۳ بازسازی اندیشه دکتر رضا داوری اردکانی در زمینه برنامه‌ریزی توسعه
سیدعقیل حسینی، نسیم قباشی

مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا (ع)

روح‌الله داوری (نویسنده مسئول)

دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی دانشگاه قم، ایران، قم

rdavari68@gmail.com

محمد جواد رضایی

دکتری علوم اقتصادی و پژوهشگر مرکز رشد دانشگاه امام صادق (ع)، ایران، تهران

Rezaee.mj@gmail.com

چکیده

مواجهه مناسب با مسائل اقتصادی کشور از یک سو و لزوم رجوع به آموزه‌های دینی و سیره معصومین (ع) در تدبیر تنظیمات فردی و اجتماعی از سوی دیگر، همواره یکی از موضوعات مورد توجه نخبگان و سیاست‌گذاران عمومی بوده است. در این مقاله که به روش توصیفی-تحلیلی به رشته تحریر درآمده، پاسخ به این پرسش اصلی پیگیری می‌شود: مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا (ع) کدام‌اند؟ در این تحقیق پس از تبیین نسبت دانش اقتصاد، اقتصاد اسلامی و اقتصاد مقاومتی، مبانی اقتصاد مقاومتی با توجه به سیره اخلاقی و عملی امام رضا (ع) بررسی شده است. بر اساس یافته‌های تحقیق اعتقاد به رزاقیت خداوند، توجه ویژه به کار و تلاش، توزیع عادلانه و گردش ثروت در میان مردم، امنیت اقتصادی، پرهیز از اسراف، ضرورت پرداخت واجبات مالی، پرداخت صدقات مستحبی، رسیدگی کارگزاران به مشکلات

اقتصادی جامعه و ساده‌زیستی مسئولان و حاکمان جامعه از مهم‌ترین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در سیره حضرت رضا علیه السلام است.

کلیدواژگان: اقتصاد مقاومتی، مبانی اقتصاد مقاومتی، سیره اخلاقی و عملی امام رضا علیه السلام، اقتصاد اسلامی.

مقدمه

همواره مسائل اقتصادی، از مسائل مهم جوامع بشری بوده است. این مسئله در جمهوری اسلامی ایران به خاطر دشمنانی که جنگ اقتصادی تمام عیار را علیه این کشور به راه انداخته‌اند، اهمیت بیشتری یافته است. اصطلاح «اقتصاد مقاومتی» را مقام معظم رهبری نخستین بار در سال ۱۳۸۹ استفاده کردند.^۱ به طور کلی تأکید مقام معظم رهبری بر مقاوم‌سازی درونی اقتصاد را می‌توان از اواسط دهه هشتاد رصد کرد؛ اما ادبیات اقتصاد مقاومتی را ایشان در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ مطرح کردند و جوانب این نظریه را در سلسله سخنرانی‌هایی تبیین کردند و پس از سال ۱۳۹۱، نظریه‌ای نسبتاً منسجم در حوزه اقتصاد مطرح شد که به «اقتصاد مقاومتی» معروف گشت (ر.ک: عبدالملکی، ۱۳۹۴، ص ۲۴-۲۵).

گفتنی است که هر چقدر عوامل تأثیرگذار بر اینکه «چه چیز تولید شود؟»، «به چه میزان تولید شود؟» و «چگونه توزیع صورت پذیرد؟» متخذ یا ملهم از آموزه‌ها و مبانی اسلامی باشد، درجه سازگاری «کلیت نظام اقتصادی» با «معیارهای اسلامی» بالاتر خواهد بود. اینکه چه مبنا یا ساختاری را می‌توان به آموزه‌های اسلامی منتسب نمود نیز وابسته به منابع معرفتی مورد پذیرش ما در حوزه دین‌شناسی است. اگر رهنمودهای قرآن و آموزه‌های معصومین علیهم السلام را مهم‌ترین منابع تبیین‌گر موضع اسلام بدانیم، طبیعی است که بخش مهمی از تلاش اقتصاددانان اسلامی کاوش در این منابع است.

بر اساس مبنای یادشده، یکی از منابع قابل تمسک قول و فعل حضرت علی بن موسی علیه السلام خواهد بود. آنچه در این مقاله پیگیری می‌شود، تمرکز بر رهنمودهای قابل استخراج از سیره و سخن این امام معصوم علیه السلام در راستای بهبود «انگیزه‌های عوامل اقتصادی» و «ساختارهای تصمیم‌گیری اقتصادی» است.

۱. «دشمنی وجود دارد در دنیا که می‌خواهد با فشار اقتصادی و با تحریم، سلطه یا اهریمنی خودش را برگرداند به این کشور. ما باید یک اقتصاد مقاومتی واقعی در کشور به وجود بیاوریم» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۶/۱۶).

با توجه به این توضیحات، در مقاله حاضر پاسخ به این پرسش پیگیری می‌شود: مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا (ع) کدام‌اند؟ در پاسخ به این پرسش ابتدا نسبت دانش اقتصاد، اقتصاد اسلامی و اقتصاد مقاومتی را تحلیل کرده‌ایم و سپس مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا (ع) را به صورت توصیفی - تحلیلی تبیین نموده‌ایم.

۱. چارچوبی برای تحلیل نسبت دانش اقتصاد، اقتصاد اسلامی و اقتصاد مقاومتی

هنگامی که با موضوع تخصیص منابع محدود به خواسته‌های افراد جامعه روبه‌رویم، در حوزه دانش اقتصاد گام برمی‌داریم. به دیگر بیان، دانش اقتصادی متکفل پاسخ به پرسش‌هایی چون «چه چیز تولید شود؟»، «به چه میزان تولید شود؟» و «کالاها و خدمات تولیدی چگونه توزیع شود؟» است. حال اگر بخواهیم مبتنی بر مبانی و چارچوب‌های ارزشی حاکم بر مردم یک سرزمین درباره پرسش‌های یادشده موضع‌گیری کنیم، طبیعی خواهد بود که شاهد تفاوت‌هایی در پاسخ نسبت به نظام‌های اقتصادی رقیب یا غیرسازگار خواهیم بود. برای مثال اگر از نظر مسلمانان، قیودی در «رفتار عامل اقتصادی» و نیز در «تصمیم‌گیری حکمرانان» راجع به «میزان تولید» یا «شیوه توزیع» وجود داشته باشد، می‌توان توجه به آن قیود را گامی برای دستیابی به اقتصاد اسلامی به شمار آورد. با توجه به این تحلیل، ماهیت اقتصاد و نسبت آن با اقتصاد اسلامی آشکار می‌شود.

مردم و نظام اسلامی در ایران پس از کامیابی در دگرگون‌سازی نظام سیاسی در بهمن ۱۳۵۷، پیگیر استقرار روابط و نهادهای اقتصادی سازگار با احکام و آموزه‌های اسلامی بوده‌اند. طبیعی است که در این عرصه، تک‌تک عوامل اقتصادی و نیز سیاست‌گذاران اقتصادی، باید لوازم و عوامل مختلفی را ملاحظه کنند. یکی از عوامل مهمی که نمی‌توان نسبت به آن بی‌اعتنا بود، وجود رقیب یا دشمن در عرصه بین‌المللی است. به دلیل وجود تعارضات مبنایی و سیاسی با برخی دولت‌های زیاده‌خواه، طبیعی است که آنها بر برخی اهرم‌ها و ابزارهای اقتصادی و مالی متمرکز شوند. منطقی‌اً این اقدامات می‌باید موجبات تحلیل‌های پیشگیرانه و واکنش‌های مقتضی مردم و نظام ایران را فراهم آورد. درک چرایی طرح ایده «اقتصاد مقاومتی» از چنین منظری، ابعاد و ماهیت آن را به خوبی روشن می‌کند؛ «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تعیین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۵/۱۶).

افزون بر اقتضائات فضای رقابتی میان نظام‌های اقتصادی، تکانه‌ها و بحران‌های اقتصادی و

اجتماعی نیز می‌تواند مانعی برای تحقق نظام اقتصادی و اجتماعی مطلوب باشد. از این رو می‌توان به برخی تعاریف نسبتاً جامع که هر دو دسته موانع پیش‌گفته را (مواجهه نظام‌های اجتماعی و اقتصادی رقیب و مسائل داخلی) در خود جای داده‌اند، به عنوان چارچوبی برای درک چیستی اقتصاد مقاومتی نگریست:

اقتصاد مقاومتی آن‌چنان اقتصادی است که ظرفیت مقابله با نااطمینانی‌ها و تکانه‌های داخلی و خارجی، اعم از تکانه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و بلایای طبیعی را در خود ایجاد کرده است و می‌تواند تحت وقوع شرایط دشوار، به روند رشد و شکوفایی خود در حد قابل قبولی ادامه داده و به سرعت به سوی تعادل پایدار اولیه بازگردد (نوفروستی، ۱۳۹۵، ص ۱۶۰).

با توجه به توضیحات داده‌شده و روشن شدن نسبت علم اقتصاد و اقتصاد اسلامی، ارتباط اقتصاد مقاومتی و اقتصاد اسلامی نیز آشکار خواهد شد. اقتصاد مقاومتی ناظر به ابعاد خاصی از سیاست‌گذاری‌های اقتصادی است. فرض بر آن است که مجموعه اصلاحات نهادی و سیاست‌گذاری‌های اقتصادی از الگوی اسلامی در عرصه اقتصاد گرفته شده است. طبیعی است که ابعاد اقتصاد مقاومتی نیز متناسب به آن الگوی جامع و البته مطلوب از نظر اقتصاد اسلامی است. از این رو می‌توان همچون برخی اعلام داشت که «اقتصاد مقاومتی، محصول اقتصاد اسلامی است که در شرایط بروز ناملایمات، حوادث یا بحران‌ها در مسیر اهداف به تخصیص بهینه منابع می‌پردازد» (اسدی، ۱۳۹۳، ص ۲۵).

عرصه اقتصاد مقاومتی افزون بر مواجهه فعال سیاست‌گذاران و حکمرانان، نیازمند مشارکت تک‌تک عوامل اقتصادی و افراد جامعه نیز هست. از این روست که اعلام می‌شود برای آنکه کشوری مقاوم در مقابل دشمن داشته باشیم و اقتصادمان بر پایه تولید ملی و اقتصاد دانش‌بنیان باشد، باید این موضوع در مراکز علمی دانشگاهی، حوزوی، مدارس، رسانه‌های تبلیغاتی، سازمان‌های اداری و دیگر اماکن مهم در این زمینه، به بحث گذاشته شود و مشارکت عمومی در زمینه تحقق آن صورت گیرد؛ زیرا با اجرایی شدن اقتصاد مقاومتی، نه تنها کشور بر همه مشکلات چیره می‌گردد و دشمن را به شکست وامی‌دارد، بلکه خواهد توانست در جهانی که مخاطرات ناشی از تحولات خارج از اختیار، مانند بحران‌های مالی، اقتصادی و سیاسی در آن رو به افزایش است، با حفظ دستاوردهای کشور در زمینه‌های مختلف، اقتصاد متکی به دانش، عدالت‌بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق سازد و الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را عینیت بخشد (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰).

۲. مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا علیه السلام

همان‌طور که اشاره شد، هر چقدر عوامل تأثیرگذار بر اینکه «چه چیز تولید شود؟»، «به چه میزان تولید شود؟» و «چگونه توزیع صورت پذیرد؟» متخذ یا ملهم از آموزه‌ها و مبانی اسلامی باشد، درجه سازگاری «کلیت نظام اقتصادی» با «معیارهای اسلامی» بالاتر خواهد بود. اینکه چه مبنا یا ساختاری را می‌توان به آموزه‌های اسلامی منتسب کرد نیز وابسته به منابع معرفتی مورد پذیرش ما در حوزه دین‌شناسی است. اگر رهنمودهای قرآن و آموزه‌های معصومین علیهم السلام را به عنوان مهم‌ترین منابع تبیین‌گر موضع اسلام بدانیم، طبیعی است که بخش مهمی از تلاش اقتصاددانان اسلامی کاوش در این منابع است.

بر اساس مبنای یادشده، یکی از منابع قابل تمسک قول و فعل حضرت علی بن موسی علیه السلام خواهد بود. آنچه در این مقاله پیگیری می‌شود، تمرکز بر رهنمودهای قابل استخراج از سیره و سخن این امام معصوم علیه السلام در راستای بهبود «انگیزه‌های عوامل اقتصادی» و «ساختارهای تصمیم‌گیری اقتصادی» است. پیش از پیگیری بحث، ذکر دو نکته ضروری به نظر می‌رسد:

۱. هنگامی که موضوع ناظر به رهنمودهای یکی از امامان معصوم علیهم السلام است، نباید این تصور پدید آید که گویی آن رهنمود مورد تأیید دیگر معصومین علیهم السلام نیست. بر اساس اصل «کلهم نور واحد»، همه معصومین در مقام راهبری واحدند که البته به اقتضای شرایط ممکن است قول و فعل به ظاهر متفاوتی از ایشان مشاهده شود؛

۲. هنگامی که از عوامل تأثیرگذار بر اینکه «چه چیز تولید شود؟»، «به چه میزان تولید شود؟»، «چگونه توزیع صورت پذیرد؟» بحث به میان می‌آید، طبیعتاً باید پذیرای «منطق» خاصی درباره «تأثیرگذاری» باشیم. ممکن است مبتنی بر یک چارچوب فکری خاص، عوامل تأثیرگذار بر بهبود توزیع اقتصادی، منحصر در مباحث مرتبط با مالیات، یارانه و تعرفه واردات باشد، اما در چارچوب نگرشی و فکری دیگری، مقولاتی چون «اعتماد»، «احترام به والدین» و «حضور حکمران عادل» نیز در دایره این عوامل تأثیرگذار قرار گیرد. بنابراین تفاوت چارچوب‌های فکری در موضوعات اقتصادی امری است ممکن که البته از مبانی هستی‌شناسانه و معرفت‌شناسانه آن چارچوب خاص نشئت می‌گیرد.^۱

۱. برای مثال در فصل سوم منبع زیر، گفتمان‌سازی ایده اقتصاد مقاومتی از الزامات کامیابی چنین ایده‌ای دانسته شده و در ابعاد مختلف چون «مخاطب عام»، «مخاطب نخبه» و «خانواده‌ها»، پیشنهادهایی ارائه گشته است. اینکه چه عوامل و متغیرهایی در تحلیل ملاحظه شود، کاملاً به چارچوب نگرشی و فکری مورد اتکا بستگی دارد (نوده فراهانی، ۱۳۹۵).

گفتنی است که مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی حضرت رضا علیه السلام ارتباط وثیقی با برنامه اقتصاد مقاومتی ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری دارد، که برای نمونه می‌توان به این موارد اشاره کرد: توجه ویژه به کار و تلاش مطابق با بند اول، توزیع عادلانه و گردش ثروت در میان مردم مطابق با بند پنجم، امنیت اقتصادی مطابق با بند هفتم و پرهیز از اسراف مطابق با بند شانزدهم سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی است (ر.ک: حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰).

در ادامه به مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا علیه السلام می‌پردازیم.

۱-۲. اعتقاد به رزاقیت خداوند

خداوند سبحان، خود رزق‌بندگان را بر عهده گرفته است و به کسانی که فرزندان خود را از ترس فقر و تهیدستی می‌کشتند، هشدار می‌دهد که نه تنها روزی آنها به دست خودم است، بلکه روزی خودشان نیز بر عهده من است (الإسراء: ۳۱). با نهایت تأسف این عمل جاهلی (خودکشی فرزندان به خاطر فقر) در عصر و زمان ما در شکل دیگری تکرار می‌شود، و به بهانه کمبود احتمالی مواد غذایی روی زمین، کودکان بی‌گناه در عالم جنینی به قتل می‌رسند. گرچه امروز برای سقط جنین دلایل بی‌اساس دیگری نیز ذکر می‌کنند؛ ولی مسئله فقر و کمبود مواد غذایی، یکی از دلایل عمده آن است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶، ص ۳۴).

موضوع رزق و اهمیت آن، جایگاه خاصی در سیره رضوی دارد؛ تا جایی که در روایات منسوب به امام رضا علیه السلام، طلب رزق از خداوند درخواست می‌شود (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۹) و زائران بارگاه حریم رضوی نیز در زیارت آن حضرت، از خداوند می‌خواهند که خیر دنیا و آخرت را روزی آنها قرار دهد (ابن قولویه، ۱۳۵۶، ص ۳۱۱). بنابراین طلب رزق از خداوند در سیره رضوی یکی از نکات مهم به شمار می‌آید که هم معصوم و هم زائران، آن را از ذات باری تعالی درخواست می‌کنند.

در یکی دیگر از روایات منسوب به امام رضا علیه السلام که ایشان آن را از امیرالمؤمنین علی علیه السلام نقل می‌کنند، آمده که ایشان در تفسیر «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» فرمودند: «خداوند متعال مالک و خالق بندگان است و روزی آنها را از جایی که می‌دانند و نمی‌دانند به آنها می‌دهد. و رزق آنها تقسیم شده است... و اگر کسی از شما از رزقش فرار کند، خود رزق، او را طلب می‌کند؛ همان‌طور که مرگ او را طلب می‌کند» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۲۸۳؛ بحرانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۱۱-۱۱۲). به لحاظ انگیزشی اعتقاد به رزاقیت خداوند تا حد فراوانی می‌تواند مواجهه با دشواری‌های

ظاهری برآمده از تقابلات اقتصادی با مکاتب اقتصادی و سیاسی رقیب را آسان کند و دریچه‌ای متفاوت برای درک مسائل اقتصادی بگشاید.

۲-۲. توجه ویژه به کار و تلاش

کار و تلاش از اهمیتی ویژه در اسلام برخوردار است و خداوند انسان مؤمنی را که به حرفه‌ای مشغول است، دوست می‌دارد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۱۱۳). از میان موجودات، انسان که شگفت‌ترین نمونه آفرینش است، نیازش از دیگر آفریدگان بیشتر است و بدین سبب، به فعالیت بیشتری احتیاج دارد تا به وسیله آن، هم حوایج بی‌شمار خود را رفع کند و هم نظام خانوادگی را که طبعاً باید تشکیل دهد، سر پا نگاه دارد. اسلام که دینی فطری و اجتماعی است، بر اساس همین ملاحظه، کسب و کار را واجب دانسته است (طباطبائی، ۱۳۸۸، ص ۲۴۵).

نقش کار و تلاش مجاهدانه در دنیای امروز، بر هیچ کس پوشیده نیست؛ زیرا اگر جامعه‌ای به کار و کوشش اهمیت دهد و از طریق تولید داخلی نیازهای اقتصادی جامعه خود را برطرف کند، قطعاً اقتصاد آن کشور روزبه‌روز شکوفاتر می‌شود؛ اما اگر افراد جامعه‌ای به این امر اهمیت ندهند، خواه‌ناخواه اقتصادشان نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد و در طول زمان، کشورشان از لحاظ اقتصادی ضعیف‌تر می‌شود، و فقر و تهیدستی جامعه را فرا می‌گیرد.

این مسئله به قدری مهم است که خداوند سبحان چندین بار در قرآن کریم بر آن تأکید فرموده است: (لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ) (النحل: ۱۴؛ الإسراء: ۶۶؛ القصص: ۷۳؛ الروم: ۴۶؛ فاطر: ۱۲؛ الجاثیه: ۱۲). از این آیات استنباط می‌شود که خداوند، بخشنده است؛ ولی انسان باید تلاش کند و بداند آنچه به دست می‌آورد، از فضل خداوند است و نباید به زرنگی خود بنازد (قرآنی، ۱۳۸۳، ج ۹: ۸۹).

در روایات معصومین علیهم‌السلام نیز تأکید فراوانی بر کار و تلاش شده است: «و کسی که برای خانواده‌اش تلاش کند، کار او مانند مجاهد فی سبیل الله است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۸۸). حتی در روایتی از امام رضا علیه‌السلام نقل شده است: «کسی که برای خانواده‌اش تلاش کند، کار او از مجاهد فی سبیل الله برتر است» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۴۴۵).

از روایات نقل شده از امام رضا علیه‌السلام استنباط می‌شود که ایشان افراد را به طلب روزی و کار و تلاش تشویق می‌کرده است. احمد بن ابی نصر بن زنی می‌گوید: «به او (امام رضا علیه‌السلام) گفتم: کوفه به من نمی‌سازد، و زندگی در آن توأم با مضیقه است؛ زندگی ما در بغداد بود، و از این کوه باب

روزی بر مردم گشاده است. فرمود: اگر می‌خواهی بیرون روی برو؛ چه امسال سال آشفته‌ای است، و مردمان را چاره‌ای جز طلب روزی نیست. پس طلب (کوشش برای به دست آوردن امکانات معاشی) را وامگذار» (حکیمی، ۱۳۸۰، ج ۵، ص ۴۶۹).

بهبود وضعیت یک اقتصاد از مجرای کار و تلاش را می‌توان مبتنی بر ادبیات متعارف اقتصادی، در قالب مفاهیمی چون «خلق مزیت‌های جدید» و «خروج از اقتصاد تک‌محصولی» نیز تحلیل کرد. ارتقای فعالیت‌های نوآورانه و تلاش مضاعف است که می‌تواند موجب کاهش هزینه تولید برخی کالاها و خدمات و بالتبع خلق مزیت‌های جدید و کاهش اتکا به نفت برای تولید درآمد ملی گردد.

جمع‌بندی سخن اینکه اهمیت کار و تلاش بر کسی پوشیده نیست و کلام الهی و سیره رضوی نیز بر این امر تأکید ویژه دارند. در همین راستا اگر کشوری بخواهد در مقابل دشمن شکست نخورد، باید علاوه بر مجهز کردن خود به انواع سلاح‌های نظامی، باید خود را از لحاظ اقتصادی و زیربنای تولیدی و تولید داخلی نیز قوی کند و یکی از مبانی بسیار مهم اقتصاد مقاومتی در این زمینه، اهمیت دادن به کار و تلاش است؛ زیرا در دنیای امروز، یکی از حربه‌های دشمن و استکبار، جنگ اقتصادی است و برای مقابله با این جنگ نیز باید فرهنگ کار و تلاش مجاهدانه را در کشور نهادینه کرد تا با خلق مزیت‌های جدید، بروز خلاقیت و نوآوری، تنوع‌بخشی به اقتصاد و کاهش اتکا به درآمدهای نفتی، شرایط اقتصادی کشور بهبود یابد و کشور از تأثیر پذیری اختلال‌زا از شوک‌های بیرونی مصون بماند.

۲-۳. توزیع عادلانه و گردش ثروت در میان مردم

یکی از مشکلات اقتصاد جامعه امروز، تسلط ثروتمندان بر مال و ثروت است. هرگاه ثروت جامعه‌ای در انحصار ثروتمندان باشد، ثروت‌های آن جامعه بین عموم مردم توزیع نمی‌شود و این امر موجب افزایش شکاف طبقاتی بین افراد جامعه و در نتیجه محرومیت بسیاری از مردم می‌شود. قرآن کریم بخیلان و جمع‌کنندگان مال را که حقوق مستحقان را نمی‌پردازند و حرکت ثروت را در جامعه کند می‌کنند، مذمت می‌کند: «وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ...» (آل عمران: ۱۸۰)؛ «وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» (التوبه: ۳۴). همچنین خداوند مسرفان و تبذیرکنندگان را که ثروت جامعه را هدر می‌دهند و بدان سرعت بیش از حد می‌بخشند، برادران شیاطین معرفی می‌کند: «إِنَّ

الْمُبْذَرِينَ كَأَنوَإِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ...» (الإسراء: ۲۷) (ر.ک: جوادی آملی، ۱۳۸۸، ج ۱۷، ص ۳۴۲).
 احتکار ثروت و جمع‌آوری مال در دست گروه خاص، با انتقاد امام رضا علیه السلام نیز روبه‌رو شده
 است؛ چنان‌که حضرت در نامه‌ای که به مأمون در بیان «اسلام راستین» نوشت و در آن به عیب‌جویی
 از کسانی پرداخت که سنت پیغمبر صلی الله علیه و آله را دگرگون کرده‌اند، از جمله چنین فرمود: «اموال را در انحصار
 ثروتمندان قرار دادند» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۲۶؛ حکیمی، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۲۰۶).
 با توضیحات یادشده مشخص شد که یکی دیگر از مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و
 عملی امام علی بن موسی الرضا علیه السلام توجه به «توزیع عادلانه و گردش ثروت در میان مردم» است.

۲-۴. امنیت اقتصادی

یکی از مبانی‌ای که برای رشد اقتصاد هر کشور لازم و ضروری است، امنیت اقتصادی است. اگر
 در جامعه‌ای امنیت اقتصادی وجود نداشته باشد و افراد به حقوق یکدیگر احترام نگذارند و اموال
 یکدیگر را به ناحق تصرف کنند، هرج و مرج اقتصادی پدید می‌آید و در نتیجه وضعیت اقتصادی
 نیز نابسامان می‌شود. لذا برای اینکه اقتصاد جوامع بشری پیشرفت کند، باید آحاد مردم به حقوق
 همدیگر احترام بگذارند و اموال همدیگر را پایمال نکنند.

اسلام به خوبی از این حقیقت پرده برداشته است و می‌گوید اگر روابط مالی مردم بر اساس
 صحیح استوار نباشد و اقتصاد جامعه به صورت سالم پیش نرود و افراد در اموال یکدیگر به ناحق
 تصرف کنند، جامعه گرفتار نوعی خودکشی خواهد شد، و علاوه بر اینکه انتحارهای شخصی
 افزایش خواهد یافت، انتحار اجتماعی هم از آثار ضمنی آن است. حوادث و انقلاب‌هایی که در
 جوامع مختلف دنیای معاصر روی داده‌اند، شاهدهی گویا برای این حقیقت هستند، و از آنجاکه
 خداوند نسبت به بندگان خود مهربان است، به آنها هشدار می‌دهد و اعلام خطر می‌کند که مراقب
 باشند تا مبدا مبادلات مالی نادرست و اقتصاد ناسالم، اجتماعشان را به نابودی و سقوط بکشاند
 (ر.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۳۵۷). البته خداوند سبحان راه‌حل را نیز مشخص می‌کند
 و می‌فرماید اگر دادوستدها براساس رضایت طرفین باشد، اشکالی ندارد (النساء: ۲۹).

امنیت اقتصادی به عنوان یکی از مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره رضوی آن‌قدر مهم است که
 وقتی از حضرت رضا علیه السلام درباره چرایی حرام بودن خوردن مال یتیم پرسیده شد، ایشان فرمود:
 خوردن مال یتیم به ستم - به دلیل فسادهای فراوانی که دارد - حرام است؛ نخست اینکه
 هر گاه کسی مال یتیم را به ستم بخورد، به کشتن او کمک کرده است؛ زیرا یتیم نیازمند

است و نمی‌تواند خود را اداره کند و به کارهای خود برسد، و کسی ندارد که به کارهای او پردازد و همچون پدر و مادر به او کمک کند؛ پس هر گاه کسی مال او را بخورد، گویا او را کشته است، و او را فقیر و نیازمند کرده است... (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۴۸۰).

علت این تعابیر حضرت کاملاً مشخص است؛ زیرا خداوند مال را وسیله قوام و برقرار ماندن قرار داده است (ر.ک: النساء: ۵)، و خوردن اموال فردی همچون یتیم که بسیار نیازمند است و قوام زندگی وی به همین اموال است، در واقع نابود کردن اوست. بنابراین حرمت مال افراد و امنیت اقتصادی بسیار مهم است و همین امر از مبانی مهم اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا علیه السلام است.

۵-۲. پرهیز از اسراف

اسراف و زیاده‌روی در اسلام مطرود و بسیار نکوهیده است و خداوند مسرفین را دوست ندارد (الأنعام: ۱۴۱، الأعراف: ۳۱). از ویژگی‌های عبادالرحمن این است که هرگاه انفاق می‌کنند، اسراف نمی‌کنند (الفرقان: ۶۷).

یکی از مبانی بسیار مهم اقتصاد مقاومتی و پیشرفت اقتصاد، سرلوحه قرار دادن پرهیز از اسراف در امور فردی و اجتماعی است. اگر همه افراد جامعه در خانواده و سازمان‌های اداری، کارخانجات، مدارس، دانشگاه‌ها و دیگر مکان‌ها این مبنا را سرلوحه خود قرار دهند و خود را ملزم به رعایت آن کنند، کمک فراوانی به پیشرفت اقتصاد می‌کنند و هزینه‌ها و سرمایه‌های ملی از بین نمی‌رود.

در سیره رضوی نیز به این مبنا اشاره شده و از امام رضا علیه السلام چنین روایت شده است: «همانا خداوند از بین رفتن مال را دشمن می‌دارد...» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۰۱؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۹، ص ۸۸). از بین رفتن مال یکی از مصادیق اسراف به شمار می‌آید و این مصداق می‌تواند خود را در جاهای مختلف نشان دهد. به عبارت بهتر، تباه کردن اموال و تضييع آنها که در این روایت آمده، مفهومی گسترده دارد و هر نوع تباهی و نابودی و فساد در اموال را شامل می‌گردد. تباهی و تضييع، ممکن است بر اثر عللی چند پدید آید که برخی از آنها بدین قرارند: اسراف‌کاری و مصرف بیش از اندازه، بی‌اطلاعی و نبود تخصص و مهارت در مدیریت‌های مالی، کوتاهی و سهل‌انگاری در به‌کارگیری اموال. این امور موجب می‌شوند تا سرمایه زندگی تباه شود و انجام مسئولیت‌های خانوادگی و اجتماعی ناممکن گردد (ر.ک: حکیمی، ۱۳۷۹، ص ۱۴۳-۱۴۴).

به نظر می‌رسد که یکی از مصادیق اسراف در بعد کلان، وجود مسئله خام‌فروشی در اقتصاد کشور است. از آنجاکه خام‌فروشی به نوعی تباہ کردن مواهب در دسترس است، باید چاره‌ای برایش اندیشیده شود. افزون بر اینکه خام‌فروشی مصادیقی از اسراف است، اتکای درآمد ملی بر درآمدهای نفتی، خود موجب هزینه‌کرد مسرفانه بودجه‌های دولتی خواهد شد. به دیگر بیان وجود اقتصاد تک‌محصولی مبتنی بر فروش نفت خام، تقویت‌کننده و تسهیلگر مخارج روزافزون بخش‌های مختلف دولتی خواهد بود.

۶-۲. ضرورت پرداخت واجبات مالی

خمس و زکات از جمله واجبات مالی در اسلام هستند و در اهمیت آنها همین بس که جزو فروع دین به شمار می‌آیند. از امام رضا (ع) درباره اهمیت زکات روایت شده است: «کسی که نماز بخواند ولی زکات ندهد، نمازش قبول نیست» (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۵۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۶۸). پرداخت‌های مالی اسلامی آن‌قدر اهمیت دارند که اگر ثروتمندی حق مالش را نپردازد، جزو نخستین کسانی است که وارد جهنم می‌شود. در همین باره امام رضا (ع) می‌فرماید: «اولین کسی که وارد آتش می‌گردد حاکمی است که عادل نبوده و ثروتمندی است که حق مالش را نپرداخته است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۸).

در سیره رضوی علت تشریح زکات، تأمین نیاز فقیران و نگه داشتن اموال ثروتمندان ذکر شده است و فواید آن نیز بدین قرارند: افزایش مال، رأفت و رحمت نسبت به افراد ضعیف، مهربانی نسبت به مساکین، تشویق برای مساوات و تقویت فقیران، تقویت دین ثروتمندان و عبرت برای آنان (ثروتمندان) تا بدین وسیله به فقر و نیازمندی در آخرت رهنمون شوند (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۶۹؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۱۰، ص ۵۰-۵۱).

امام هشتم (ع) علاوه بر زکات و فواید آن، به آثار خمس نیز توجه کرده‌اند. برخی آثار خمس که در کلام ایشان مورد تأکید قرار گرفته، بدین قرارند:

۱. تقویت دین: «خمس، حق ما اهل بیت (ع) و پشتوانه مکتب و راه ماست»؛
۲. کمک به یاران امام: «خمس وسیله‌ای برای کمک ما بر بستگان و یاوران ماست»؛
۳. حفظ آبرو در برابر مخالفان: «به وسیله خمس، ما آبروی خود و طرف‌دارانمان را در برابر تهدیدات مخالفان حفظ می‌کنیم»؛
۴. کفاره گناهان و ذخیره قیامت «خارج کردن خمس مال، وسیله آمرزش گناهان و ذخیره

قیامت و روز نیاز شماست»؛

۵. شمول دعای امام: «تا می‌توانید خودتان را از دعای ما محروم نکنید»؛

۶. کلید رزق: «فإن اخراجه مفتاح رزقکم» (طوسی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۵۹-۶۰؛ مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۲۸۳-۲۸۴؛ قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۳۲-۳۴).

با توجه به روایات فوق می‌توان گفت که اگر همه مردم خمس و زکات خود را بپردازند و خود را به پرداخت این فریضه الهی مقید سازند، بسیاری از مشکلات اقتصادی جامعه مسلمانان حل می‌شود. اساساً توجه به مصارف خمس^۱ و زکات^۲ بیانگر این است که خداوند سبحان با تشریح این دو حکم می‌خواهد اغنیا به نیازمندان کمک کنند و تعدیل ثروت صورت گیرد. بنابراین پرداخت زکات و دیگر واجبات مالی سبب می‌گردد شکاف طبقاتی کمتر، وضعیت معیشتی مردم بهتر و رحمت الهی بیشتر نازل شود. همچنین وقتی افراد غنی واجبات مالی خود را به افراد نیازمند و فقیر دهند، انس و الفت و مهربانی افراد جامعه نسبت به یکدیگر بیشتر می‌شود؛ لذا پرداخت واجبات مالی در اسلام، علاوه بر آثار مادی در امور فردی و اجتماعی، آثار معنوی و روحانی و اخروی نیز دارد؛ چنان‌که درباره آثار اخروی زکات گفته شده است: «هر کسی که زکات را از روی میل عطا کند، کفاره (گناهان) او قرار داده خواهد شد و مانعی (از آتش دوزخ) برای او خواهد بود» (نهج البلاغه، ص ۳۱۷).

۷-۲. پرداخت صدقات مستحبی

در اسلام علاوه بر واجبات مالی مانند خمس و زکات، امور مالی دیگری همچون صدقه، وقف و هبه نیز بسیار اهمیت دارند. اگر همه مسلمانان خود را به پرداخت صدقات واجب و مستحبی ملزم کنند، قطعاً مشکلات اقتصادی ناشی از فقر حل خواهد شد. البته این انفاق‌ها و صدقات باید

۱. بر اساس آیه ۴۱ الأنفال مصارف خمس شش سهم است. سه سهم آن که سهم خدا و رسول و ذی القربی باشد سهم امامش می‌نامند و در دوره غیبت باید تحت نظر مجتهد جامع الشرائط و اذن آن باید مصرف شود، و سه سهم که یتامی و مساکین و ابنای سبیل باشد، سهم ساداتش می‌نامند که به هر کدام از این سه طایفه داده شود، کافی است (ر.ک: طیب، ۱۳۷۸، ج ۶، ص ۱۲۶).

۲. بر اساس آیه ۶۰ سوره التوبه که مقصود از الصَّدَقَات صدقات واجب یعنی زکات است (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۹، ص ۳۱۰)، مصارف زکات، هشت مورد است: «زکات‌ها مخصوص فقرا و مساکین و کارکنانی است که برای (جمع‌آوری) آن زحمت می‌کشند، و کسانی که برای جلب محبتشان اقدام می‌شود، و برای (آزادی) بردگان، و (ادای دین) بدهکاران، و در راه (تقویت آیین) خدا، و واماندگان در راه. این، یک فریضه (مهم) الهی است و خداوند دانا و حکیم است!».

با خلوص نیت همراه باشد، نه اینکه مانند منافقان به عنوان غرامت پرداخت شود؛ زیرا خداوند سبحان چنین انفاقی را نمی‌پذیرد (التوبه: ۹۸)؛ اما اگر همین انفاق‌ها با خلوص نیت همراه باشند، آثار مادی و معنوی فراوانی برای جامعه خواهند داشت که از جمله این آثار می‌توان به این موارد اشاره کرد:

الف) پاکسازی انسان و پیرایش مال: خدای سبحان به پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: از مؤمنان صدقه اموالشان را بگیر تا آنان را پاک کند: «خُدُّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ» (التوبه: ۱۰۳)؛ یعنی صدقه دادن، عامل آن را پاکیزه می‌کند. بنابراین نپرداختن حق الله یا حق الناس، سبب آلودگی روحی انسان می‌شود و پرداخت آن، روح را پاک و مال را متبرک می‌کند؛

ب. پرورش روح: زکات، هم مایه تطهیر انسان و هم زمینه‌ساز و سبب رشد و نمو اوست: «الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى» (اللیل: ۱۸)؛ «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (الأعلى: ۱۴)؛

ج) برخورداری از دعای پیامبر ﷺ: دعای پیامبر اکرم ﷺ و حضرت ولی عصر = در حق انفاق‌کنندگان بی‌تردید مستجاب است؛ زیرا آنان بی‌اذن خدا دعا نمی‌کنند و خدا که اذن دعا می‌دهد، آن را اجابت می‌کند. پس یکی از ثمرات گران‌قدر انفاق، بهره‌مندی از دعای مستجاب خلیفه خدا بر روی زمین است (ر.ک: جوادی آملی، ۱۳۸۸، ج ۱۲: ص ۳۳۱-۳۳۳).

پرداخت صدقات مستحبی در سیره اخلاقی و عملی امام هشتم ﷺ از نکات مهم به شمار می‌آید. بعضی گمان می‌کنند اگر صدقه دهند، از ثروت و اندوخته‌هایشان کم می‌شود؛ در صورتی که چنین نیست و به فرموده امام رضا ﷺ با صدقه می‌توان رزق را نازل کرد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۱۰) و حتی به فرموده ایشان، بهترین ثروت انسان ذخایر صدقه‌ای است (ورام بن ابی‌فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۱۸۲)؛ زیرا ممکن است با این کار نیک، ثروت در ظاهر کم شود، ولی خداوند آن را زیاد می‌کند (البقره: ۲۷۶). به عبارت دیگر صدقه دادن نوعی معامله با خداست؛ معامله‌ای که صدقه‌دهنده نه تنها زیان نمی‌کند، بلکه سود می‌کند. در همین زمینه، امام علی بن موسی الرضا ﷺ از پدر بزرگوارشان نقل می‌کند: گروهی با امام صادق ﷺ در راه بودند و از حمله دزدان می‌ترسیدند. امام به آنها پیشنهاد می‌دهد که یک‌سوم اموال خود را در راه خدا صدقه دهند تا خداوند باقی اموالشان را حفظ کند. آنان نیز چنین کردند و در نهایت با آنکه دزدان به سراغشان آمدند، ولی آسیبی به اموال آن گروه نرسید و آنان نیز یک‌سوم اموال خود را صدقه دادند. آنان با دوسوم اموالشان تجارت کردند و به ازای هر درهم، ده درهم سود کردند (نک: ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۵-۴).

۸-۲. رسیدگی کارگزاران به مشکلات اقتصادی جامعه

یکی دیگر از نکات بسیار مهم در مسائل اقتصادی، نوع نگرش و میزان مسئولیت‌پذیری مسئولان هر کشور درباره این مسئله است. طی سال‌های اخیر، مقام معظم رهبری تأکید ویژه‌ای بر مسائل اقتصادی داشته و بارها به مسئله «اقتصاد مقاومتی» اشاره کرده‌اند. با توجه به جنگ اقتصادی تمام‌عیار دشمن علیه کشور، لازم است مسئولان کشور نیز با برنامه‌ریزی دقیق و پیگیری مجدّانه، به اقتصاد مقاومتی جامعه عمل بپوشانند و مشکلات اقتصادی را از این طریق حل کنند.

علاوه بر برنامه‌ریزی دقیق و پیگیری مجدّانه، لازم است مسئولان در میان مردم و در دسترس آنان باشند تا هر گاه افراد بخواهند مشکلات خود را نزد آنان مطرح کنند، به راحتی بتوانند این کار را انجام دهند. امام رضا (ع) همین نکته را به مأمون گوشزد می‌کند و از اینکه مأمون به مشکلات اقتصادی مردم رسیدگی نمی‌کند و از طرفی در دسترس مردم نیست، او را نکوهش می‌کند.

نقل شده است که روزی مأمون نزد امام رضا (ع) آمد و نامه‌ای را قرائت کرد و گفت: ما بعضی از روستاهای کابل را فتح کرده‌ایم. هنگامی که قرائت نامه تمام شد، امام به او گفت: آیا تو از فتح روستایی از روستاهای شرک مسروری؟ مأمون گفت: آیا به خاطر چنین فتحی نباید مسرور باشم؟ امام در پاسخ مأمون فرمودند:

ای امیر مؤمنان، در مورد امت محمد (ص) از خدا بترس؛ همانا تو امور مسلمین را ضایع کردی و آن را به غیرخودت تفویض کردی. در میان آنها به غیر خدا حکم می‌کنند، و در این منطقه نشسته‌ای و خانه هجرت و جایگاه نزول وحی را ترک کرده‌ای. مهاجرین و انصار بدون تو مورد ظلم قرار می‌گیرند. درباره هیچ فرد باایمانی رعایت خویشاوندی و پیمان را نمی‌کنند و بر مظلوم روزی می‌آید که در آن خسته می‌شود و از مایحتاج خود عاجز می‌شود و کسی را نمی‌یابد که نزد او شکایت کند و او نزد تو هم نمی‌رسد. پس ای امیر مؤمنان در امور مسلمین از خدا بترس و به خانه نبوت و جایگاه مهاجرین و انصار برگرد. آیا نمی‌دانی که همانا حاکم مسلمین مانند ستون در وسط خیمه است که هر کس بخواهد، آن را می‌گیرد؟ (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۵۹-۱۶۰).

در جامعه‌ای که ارتباط مردم و کارگزاران حکومتی صمیمی و نزدیک باشد و افراد به راحتی بتوانند مشکلات اقتصادی و معیشتی خود را با مسئولان مطرح کنند و مسئولان نیز وظایف خود را به درستی انجام دهند، قطعاً روزه‌روز مشکلات کمتر و اقتصاد شکوفاتر می‌شود. اهمیت این

موضوع از آن جهت است که می‌دانیم اگر تصمیم‌گیری‌های عمومی که توسط مجموعه کارگزاران و حکمرانان انجام می‌شود، دچار انحراف یا اختلال شود، طبیعتاً تنظیمات ناظر به ابعاد مقاومتی نظام اقتصادی با کاستی‌های جدی روبه‌رو می‌شود.

۹-۲. ساده‌زیستی حاکمان و مسئولان جامعه

ساده‌زیستی حاکمان و مسئولان جامعه یکی دیگر از مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا (ع) است.

ساده‌زیستی یکی از فضایل اخلاقی است که معصومین (ع) و اولیای الهی مقید به رعایتش بودند و همین امر بود که آنها را از دنیا و دل‌بستگی به آن آزاد کرد و به درجات معنوی والا رساند. اگر قرار است جامعه اسلامی ای داشته باشیم که از نظر مادی و معنوی پیشرفت کند، باید مسئولان جامعه اسلامی، معصومین (ع) را الگوی خود قرار دهند و راه ساده‌زیستی را برگزینند؛ زیرا مردم نیز پیرو مسئولان و حاکمان جامعه خود هستند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۲، ص ۱۰۸) و وقتی مسئولان و مردم در این مسیر حرکت کنند، قطعاً بسیاری از مشکلات اقتصادی که ناشی از اسراف، تجمل‌گرایی و استفاده‌های نابجاست، حل می‌شود و رحمت الهی نیز بیشتر نازل می‌گردد. این فضیلت اخلاقی هم در امور فردی و هم امور اجتماعی باید بسیار جدی گرفته شود، به‌ویژه در سازمان‌های اداری؛ زیرا گاهی اوقات یک مسئول در زندگی شخصی خود، حرکت اشراف‌گونه‌ای دارد که بین خودش و خداست؛ اگر حرام باشد، حرام است و اگر مکروه باشد، مکروه است؛ اما گاه یک مسئول در مقابل مردم برخورد‌های اشرافی‌گرایانه دارد. این دیگر مباح و مکروه ندارد، بلکه به کلی حرام است؛ چراکه تعلیم‌دهنده اشرافی‌گری است؛ زیرا اولاً افراد زیردست او، و ثانیاً آحاد مردم به این کار تشویق می‌شوند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۸/۶).

ساده‌زیستی امام رضا (ع) در سیره اخلاقی و عملی ایشان کاملاً مشخص است. ایشان با غلامان خود بر سر یک سفره می‌نشست و در تابستان بر حصیر می‌نشست و لباسش درشت بود (ر.ک: ابن‌شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۳۶۰). همچنین نقل شده است که معمر بن خلاد به امام رضا (ع) گفت: «خدا زودتر فرج شما را برساند! امام گفت: ای معمر! این فرج، فرج خود شماست؛ زیرا نصیب من از حاکمیت اسلامی، به خدا سوگند، فقط کیسه کوچکی است؛ در آن مثنی آرد جوی نییخته، و سر آن مهر شده است» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۴۴۶؛ حیکمی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۴۵).

حدیثی دیگر از امام رضا (ع) روایت شده است که تأکید ایشان را بر ساده‌زیستی مسئولان و

حاکمان جامعه اسلامی بیشتر نمایان می‌کند. از معمر بن خلاد نقل شده است که از امام رضا علیه السلام شنیدم که می‌گوید: به خدا قسم اگر این امر (خلافت) را بر عهده بگیرم، غذای پست را بعد از غذای پاک می‌خورم و لباس خشن را بعد از لباس نرم می‌پوشم (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۱۱۵).

جمع‌بندی سخن اینکه از مجموع آیات و روایات و به‌ویژه سیره رضوی به دست می‌آید که ساده‌زیستی مسئولان جامعه همواره نکته مهمی به شمار می‌آید و مسئولان جامعه اسلامی نیز باید این مبنا را سرلوحه زندگی خود قرار دهند تا مردم نیز با پیروی از آنها این مسیر را برگزینند و در نتیجه جامعه اسلامی به سوی اقتصادی شکوفاتر گام بردارد.

نتیجه‌گیری

اقتصاد مقاومتی، اقتصادی است که در شرایط فشار، تحریم و دشمنی‌ها می‌تواند تعیین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد. از آنجاکه منطقاً ساختارها و نهادهای اقتصادی مطلوب در کشورمان باید برگرفته از الگوها و رهنمودهای اسلامی باشند، طبیعی است که ایده اقتصاد مقاومتی ذیل نظام اقتصادی اسلام در شرایط زمانی و مکانی کشورمان تعریف می‌شود؛ ایده‌ای که یکی از مهم‌ترین ضرورت‌هایش، رقابت و ناسازگاری جریانات سیاسی و اقتصادی رقیب است. برای حل مسائل اقتصادی جامعه اسلامی، علاوه بر در نظر گرفتن شرایط زمان و مکان باید به آیات و سیره معصومین علیهم السلام رجوع کرد و یافتن مبانی اقتصاد مقاومتی در سیره اخلاقی و عملی امام رضا علیه السلام، گامی است در این مسیر که با عمل به آنها بسیاری از مشکلات اقتصادی کشور حل خواهند شد. مبانی اقتصاد مقاومتی قابل رصد در سیره اخلاقی و عملی امام رضا علیه السلام عبارت‌اند از: اعتقاد به رزاقیت خداوند، توجه ویژه به کار و تلاش، توزیع عادلانه و گردش آزاد ثروت در میان مردم، امنیت اقتصادی، پرهیز از اسراف، ضرورت پرداخت واجبات مالی، پرداخت صدقات مستحبی، رسیدگی کارگزاران به مشکلات اقتصادی جامعه و ساده‌زیستی مسئولان و حاکمان جامعه.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه (۱۴۱۴ق). به کوشش صبحی صالح. قم: هجرت.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲). الخصال. قم: جامعه مدرسین.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۵). علل الشرایع. قم: کتابفروشی داوری.
۵. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸ق). عیون أخبار الرضا علیه السلام. تهران: نشر جهان.
۶. حرانی، ابن شعبه حسن بن علی (۱۴۰۴ق). تحف العقول. قم: جامعه مدرسین. چاپ دوم.
۷. مازندرانی، ابن شهر آشوب محمد بن علی (۱۳۷۹ق). مناقب آل ابی طالب علیهم السلام. قم: علامه.
۸. ابن قولویه، محمد بن جعفر (۱۳۵۶). کامل الزیارات. نجف: دارالمرتضویه.
۹. اسدی، علی (۱۳۹۳). نظام اقتصاد اسلامی الگویی کامل برای اقتصاد مقاومتی، سیاست‌های راهبردی و کلان. ۵: ۲۵-۳۹.
۱۰. بحرانی، سیدهاشم بن سلیمان (۱۳۷۴). البرهان فی تفسیر القرآن. قم: مؤسسه بعثه.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸). تسنیم. جلد ۱۲. قم: مؤسسه اسراء. چاپ دوم.
۱۲. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹). تسنیم. جلد ۱۷. قم: مؤسسه اسراء. چاپ دوم.
۱۳. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۴). بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای هیئت دولت. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. ۱۳۸۴/۸/۶.
۱۴. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۹). بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کارآفرینان سراسر کشور، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. ۱۳۸۹/۶/۱۶.
۱۵. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱). بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. ۱۳۹۱/۵/۱۶.
۱۶. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲). ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. ۱۳۹۲/۱۱/۳۰.
۱۷. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام.
۱۸. حکیمی، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۰). الحیاه. ترجمه احمد آرام. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۱۹. حکیمی، محمد (۱۳۷۹). معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی علیه السلام. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی. چاپ چهارم.
۲۰. طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیرالقرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. چاپ پنجم.
۲۱. طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۸). تعالیم اسلام. به کوشش هادی خسروشاهی. قم: مؤسسه بوستان کتاب. چاپ دوم.
۲۲. طوسی، محمدبن حسن (۱۳۹۰ق). الإستبصار فیما اختلف من الأخبار. قم: دارالکتب الإسلامیه.
۲۳. طیب، عبدالحسین (۱۳۷۸). اطبیب البیان فی تفسیر القرآن. تهران: انتشارات اسلام. چاپ دوم.
۲۴. عبدالملکی، حجت‌الله (۱۳۹۴). اقتصاد مقاومتی؛ مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل. به کوشش مؤسسه علمی - فرهنگی سدید. تهران: انتشارات بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق علیه السلام. چاپ دوم.
۲۵. فیض کاشانی، محمدمحسن بن شاه مرتضی (۱۴۰۶ق). الوافی. اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام.
۲۶. قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن. چاپ یازدهم.
۲۷. قرائتی، محسن (۱۳۸۸). خمس و زکات. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن. چاپ هفتم.
۲۸. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامیه. چاپ چهارم.
۲۹. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحارالأنوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی. چاپ دوم.
۳۰. مفید، محمدبن محمد (۱۴۱۳ق). المقنعه. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
۳۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۳۲. نوده فراهانی، اسماعیل (۱۳۹۵). سه گفتار در باب اقتصاد مقاومتی. قم: نشر معارف.
۳۳. نوفرستی، محمد (۱۳۹۵). اقتصاد مقاومتی و راه‌های دستیابی به آن، سیاست‌های راهبردی و کلان. ویژه‌نامه اقتصاد مقاومتی: ۱۵۷-۱۶۸.
۳۴. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی (۱۴۱۰ق). مجموعه ورام (تبییه الخواطر و نزهة النواظر). قم: مکتبه فقیه.